

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

MARNO JÁNOS
POÓS ZOLTÁN
TÓTH ERZSÉBET
VÖRÖS ISTVÁN
VERSEI

HAZAI ATTILA
MARGITTAI GÁBOR
SZATHMÁRI ISTVÁN
PRÓZÁJA

„EGY EMBER KÉT ÉLETE”
DERÉKY PÁLLAL
BESZÉLGET
SZIRÁK PÉTER

DOBOS ISTVÁN
„AZ ESTI KORNÉL
ÖNÉRTELMEZŐ
ALAKZATAIRÓL”

FERENCZI LÁSZLÓ
ULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN
TAMÁS ATTILA
KRITIKÁJA

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM

1999/6

alföld

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM — 1999. JÚNIUS

- 3 MARNO JÁNOS versei: Múljon el tőlünk e pohár; Lázgörbe
7 HAZAI ATTILA: A logika felosztása; A mosoly felosztása; Az élet felosztása
(kisprózák)
11 VÖRÖS ISTVÁN versei: Jelenetek egy azonosságból; A darázs tanításai;
Az olló
15 SZATHMÁRI ISTVÁN: Back to the family (novella)
19 TÓTH ERZSÉBET versei: Egy hatás alatt álló nő; A kékruhás baba
22 BOGDÁN LÁSZLÓ verse: Átiratok múzeuma („Egy évad a pokolban”)
25 MARGITTAI GÁBOR: Gumiarábikum (elbeszélés)
34 LACKFI JÁNOS versei: Ilyen lettem; A költő özvegye; Töpörtyű
35 POÓS ZOLTÁN versei: Átlépni a határt; Nincsenek diófák a belvárosban;
Santa Monica Beach

műhely

- 37 Egy ember két élete (DERÉKY PÁLLal beszélget SZIRÁK PÉTER)

tanulmány

- 55 DOBOS ISTVÁN: Az Esti Kornél önértelmező alakzatairól
(Metafikatív olvasás és intertextualitás)
80 LŐRINCZ CSONGOR: Az emlékezet mint szöveg
(Mnemotechnikai szerkezetek József Attila két versében)

szemle

- 93 TAMÁS ATTILA: Genetikai közelítés Babits költészetéhez
(Kelevéz Ágnes: A keletkező szöveg esztétikája)
97 FERENCZI LÁSZLÓ: Feladat és szenvedély
(Bodnár György: Jövő múlt időben)

- 101 ACZÉL GÉZA: Az eltűnt modernség nyomában (Derék Pál: A magyar avantgárd irodalom olvasókönyve; „Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi”)
- 106 KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Méltányosság és szigor (H. Nagy Péter: Redundanciák retorikája)
- 109 BALOGH PIROSKA: Melléklet (Zoltán Gábor: Vásárlók könyve)

képek

PAPP GYÖNGYI tusrajzai

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

GÖMÖRI GYÖRGY, RÁBA GYÖRGY, TANDORI DEZSŐ versei
CSAPLÁR VILMOS, FERDINANDY GYÖRGY prózája
SZILASI LÁSZLÓ, VALASTYÁN TAMÁS tanulmánya
Kritikák Darvasi László, Marsall László, Németh Gábor műveiről

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata,
a Nemzeti Kulturális Alap,
a József Attila Alapítvány
és a Soros Alapítvány támogatásával*

<http://www.vkdebrecen.c3.hu/alfold>

 alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
KERESZTURY TIBOR
SZIRÁK PÉTER szerkesztők
ANGYALOSI GERGELY főmunkatárs

szemle

Genetikai közelítés Babits költészetéhez

KELEVÉZ ÁGNES: A KELETKEZŐ SZÖVEG ESZTÉTIKÁJA

Ha valaki a Louvre egyik termében „találkozott” Leonardo Sziklás *Madonnájával*, majd utána a National Galleryben szembesül egy ugyanilyennek mutatkozó, s azonos címet viselő képpel (vagy éppen ezzel ellentétes sorrendben kerül sor ilyen „kettős szembesülésre”), az először ugyan megpróbál talán utánajárni annak, hogy a kettő közül melyik származik valóban a firenzei mestertől, miután azonban már megnyugodhatott afelől, hogy mind a két kép az ő ecsetvonásait őrzi, aligha vet föl további kérdéseket. Ha van nála reprodukció „a másik”-ról, akkor megpróbálja egybevetni a kettőt, esetleg majd még arra vonatkozóan is véleményt formál magában, hogy *neki* történetesen melyik tetszik egy árnyalatnyival jobban, olyan sterilen teoretikus kérdésem azonban aligha kezd el töprengeni, hogy a kettő közül melyik „az igazi”. Nyugodtan tudomásul veszi, hogy — ha nem teljesen érdektelen is tisztázni: melyik született korábban, és melyik keletkezett módosított változatként — mind a kettőt ilyen minőségben indokolt elfogadnia. Ha a fogantatás és módosulás korábbi küzdelmeiből talán őriz is egynémely nyomokat az egyik, ezt inkább csak átvilágítással feltárhatóan teszi, míg a másik már inkább csak egy már bejárat út másodszori megtételének az eredményeit mutatja föl (hasonló eljárásnak alávetve) — és a variáció játékos örömeinek némely nyomait. Esztétikai-művészi teljesértékűségük azonban nem vonható kétségbe. Az irodalom területén viszont nem ugyanígy fogalmazódnak meg a kérdések.

Némely képversek különleges eseteit leszámítva ugyanis itt a műalkotás esztétikuma nem „tapad rá” szorosan a kivitelezés műveleteire, illetve azok végtermékeire, hanem nagyjából mondhatni „testetlenül lebeg”, fölkínálva a szövegmásolók — újabb századokban a nyomdászok — illetve az előadóművészek és az olvasók számára realizálásának (újrealizálásának) a lehetőségeit. A *kéziratgyűjtői* és az *olvasói* tevékenység az esetek túlnyomó többségében egyértelműen elválik egymástól (a kéziratok ezért csak kis számban maradtak is meg), s az „igaz-ság” kritériumai az idők során különböző képpen fogalmazódtak meg.

Az esetleg eleve egymástól eltérő — vagy a sehol föl nem lelt — eredeti kéziratok, másolatok, gépelt szövegek, nyomdai levonatok, megjelent újság-, majd könyvpublikációk gyakori sokféleségéből kellett általában a — részben esztétikai, részben művész-személyiségi kötődéseket szem előtt tartó — szövegkritikának egyet *a műként* kiemelve (illetve ennek ideálesetévé nyilvánítva) fölmutatnia. Végző soron a Szentíráskritika örökségének a szellemében, mintegy egyedül létez-

hető igazságot és ennek egyetlen hű megfogalmazását (ennek lehetőségeit) föltételezve. Ezzel egyidejűen az eltérő szövegeket részben teljesen még ki nem érlelt fogalmazványoknak minősítve, részben a már teljesértékűvé formált műalkotás valamiképpen eltorzított, esetleg éppen meghamisított változataivá degradálva.

Természetesen a szövegkritika legjobb művelői régóta érezték ennek az eljárásnak részleges problematikusságát, és jegyzeteik megfogalmazásában a kritikus helyeken esetleg igyekeztek is oldani a mereven kettős kategorizálásból következő merevségeken, „a főszöveg”-ként illetve a jegyzetapparátusba szorítottan közlés eljárás módjának az egészét mégis hosszú időn át változatlanul hagyták.

Az utóbbi évtizedekben megjelent, szövegkeletkezési-alakulási szempontokat előtérbe állító, ilyen törvényszerűségek után nyomozó textológia — főként H. W. Gabler munkásságának a nyomában járva — ettől erőteljesen eltérő újításokra vállalkozott. Igen értékes eredményeket felmutatva — természetesen nem az új, egyszerismindenkorra a régi helyébe lépő problémamegoldásokhoz vezetve. Már csak azért sem tehetette ezt meg, hiszen a szövegromlás egészen szimpla *tényei* megmaradván a szövegromlásnak a *fogalma* sem tűnhet el. (Olvashattunk már Aranyversben „földre hengerelve” alvó kuvaszról, Petőfinél „gyepes hangon” furulyáló juhászról, Kelevéz Ágnestől megtudjuk, hogy az *Esti kérdés*ből ismerős „utcalángok kettős vonala” első nyomdai levonatában még „utcalányok” díszsorfalaként kínálta magát a csodálás tárgyául — kinek-kinek meglehet a maga bőséges anyaga hasonlókából.) Kisebb íróknál például az „új alkotásként eladás” anyagi igénye is maga után vonhatta, hogy maga a szerző hozta létre egyik-másik korábbi írásának a gyöngébb változatát (Somlyó Zoltán szétszórtan publikált verseiben lehetne szemléletes példákat találni), de politikai szemléletváltások vagy cenzurális kényszerítések is eredményezhettek egyértelmű szövegromlásokat. Helyesírási szabály-illetve szokásváltozásokból adódó, értékközömbös alakítások is léteznek. Másfelől tagadhatatlan tény, hogy közreadhat egy művész — köztük író is — saját maga által sem teljesen kiérleltnek érzett munkát a kezéből, amelynek évek múltával majd olyan változatát is meg tudja formálni, melyet azután már élete végéig nyugodtan a magáénak tud vallani. Ha nem festményről vagy szoborról van szó, akkor pedig „az előző helyébe iktatás” műveletéhez nem kell a korábbi produktumot széjjelhasogatnia vagy összetörnie, elég közreadnia az újat, annak deklarálásával: „mostantól ezt tekintem érvényesnek!”

Elég? Csak abban az esetben, ha az előbbit még nem publikálta. A múlt században Bonnard-t is joggal zavarta el a műzeum teremőre, mikor át akarta festeni ott kiállított egyik alkotását. Abba, hogy újat fessen, senki nem szólhatott volna bele, a *múzeumi tárgyon* azonban már nem lehetett joga változtatni. (És nem kizárólag azért, mert egyszer már fölvetta az érte járó összeget.) A már kinyomtatott régibb szövegváltozatok sem szüntethetők meg a szerző varázspálcájának suhintásával — áll ez Szabó Lőrinc-versek kötetbe gyűjtött és Illyés-alkotások szétszórtabb változataira egyaránt (köztük például az *Egy mondat...-ra*) is. Csak *újak* lennének állíthatók a *régebbiek* mellé, értékelési hierarchia nélkül? Ezek szerint az ezerhét száz éves vége felé „elkészült” első *Faust* (az „Ősfaust”) és az, amelyet Goethe öt évtizeddel későbbi formájában tekintett csak — úgymond — véglegesnek, főszöveg-

mellékszöveg megkülönböztetések nélkül kerülnének egymás mellé? Könnyű szívvel erre sem lehetne azért rábólintani.

Úgy látszik, hogy a régóta létező kérdések száma nem csökken ugrásszerűen attól, hogy más oldalról fogalmazzuk meg őket. Ez ugyanakkor a legkevésbé sem változtat a más oldalról, más elgondolások jegyében induló közelítés jogosságán, a részleges szükségességén sem. A gyakorlatban kell *fokozatosan* kiderülnie: melyek azok az eredmények, amelyekhez éppen ezen az úton lehet eljutni.

Kelevéz Ágnes mindenestre kitűnő könyvet tett az asztalra, elméleti bevezetőjében az utóbbi irányban végzendő kutatások oldalán érvelve. Néhány exponált kérdésben maga is nyíltan különböző szempontok egymás melletti érvényesítések jogát hangoztatja, a más-más nézőszövegekhez igazodó kutatások egymást kiegészíteni tudására figyelmeztetve. (Így — Rába György álláspontját téve a magáévá — egyaránt elfogadja a keletkezéstörténeti sorrendek és a szerzői kötetbe szerkesztések vizsgálatának, illetve a hozzájuk igazodásnak a fontosságát: a spontánabb és a tudatosabb életműépülések-építések törvényeinek együttes nyomon követését.)

Ha valaki valamilyen szaktudományos régi-új küzdelem kimenetelének a szemzőgéből akarná ezt a könyvet mérlegelni, akkor az utóbb kiemelt törekvések alapján akár még konzervatívnak is mondhatná Kelevéz Ágnes könyvét, annak alapján, hogy előtérbe állítja a versek szerzőjének a személyét, a szerző szándékainak vizsgálatától sem eltekintve. Ő azonban ezzel még senkitől nem kívánja elvitatni annak jogát, hogy írói életrajzi tényezőktől függetlenül elemezzen egyes irodalmi alkotásokat („szövegeket”) és ezek kisebb vagy nagyobb csoportjait. (Vagy éppen recepciójuk vizsgálatára helyezze a hangsúlyt.) Saját eljárásaiban mégsem kizárólag korábbi és későbbi fogalmazványok egymáshoz való viszonyának tekintetbe vételét mutatja fontosnak, hanem a létrejöttükben közrejátszó emberi életutak, lelkivilágok kapcsolatrendszerét is. Nem firtatva, hogy az ilyesmi — ti. egy kor nagy személyiségeinek a kutatása — mennyiben tartozik sajátosan az *irodalomtörténetnek* és mennyiben a *kortörténetnek*, az egyes művészi alkotások arculatát és csoportjaik kialakulását formáló tényezőké pedig mennyiben az *irodalomtudománynak* és mennyiben a *művészlelektan* az illetékességi körébe. Keletkezési determinánsok és alakulási folyamatok sokféleségében tájékozódik, kivételes alaposággal, kérdéseket tesz föl és lehetséges válaszok után nyomoz, úgyszólván mindenre kiterjedő figyelemmel. Milyen vízjelű papíron jelent meg az egyik és milyen a másik följegyzés, kinek a betűi ismerhetők föl az egyik versnek és kiéi a másíknak a datálásában, hogyan változnak az író jegyzetelési szokásai, ceruzától vagy tolltól származnak-e ezek, csak önmaga számára készült vagy továbbításra szánt kéziratra vall-e az ékezetek kiírásának a módja — vagy az, hogy a papíron hol helyezkedik el a szöveg — egységes kopásnyomokat mutatnak-e a füzetbe foglalt lapok, vagy elképzelhető különböző idősíkokon való elhelyezkedésük is, milyen levélváltások engednek írói szándékmódosulásra és melyek szerkesztői beavatkozásokra vagy nyomdai pontatlanságokra következtetni (küldtek-e akkoriban korrektúrát vagy sem): mindez józan mérlegelést nyer a kötetben, ha érdemleges következtetést lehet rá építeni. (Egy apró körülmény mintha elkerülte volna a figyelmét: a töltőtollhasználatra való áttérés. Pedig föltehető, hogy a ceruzáról toll-

ra átváltás hirtelensége mögött ez rejlik.) Bármilyen sokoldalúak és részletekbe menőek is megfigyelései, sehol nem abszolutizálja ezeket, jól tudván, hogy így is nagyobb marad a meg nem ismert tényezők száma. A föllelhető első szövegváltozatok például csak erős megszorítással minősíthetők az első változatoknak, olyan alkotónak az esetében, aki addig általában nem nyúlt íróeszközhöz addig, amíg *magában* véglegesnek érzett formájúvá nem alakította kezdeti verscsíráit. (Arra vonatkozóan pedig, hogy Babits ebbe a — bizonyára ritkább — típusba tartozott, magának Babitsnak és az őt legközelebről ismerő Szabó Lőrincnek és Illyés Gyulának a szavait egyaránt idézni tudja. Így is tisztázatlan marad ugyanakkor, hogy a hosszabb — „fejben” tehát aligha végigformált — versek esetei miképpen különíthetők el a többiektől, egyáltalán kb. hol jelentkeztek a hosszúság megkülönböztető kritériumai.) Levont következtetései is rendre szigorúan mérték-tartók. Elkülöníti azt, ami „bizonyosnak tekinthető” attól, ami „nem dönthető el”, fölismeri, hol kell beérnie annyival, hogy a számbavehető tényezők „nem cáfoltak meg” egy föltevést, s mi az, ami csak „nem kizárt”-nak tekintendő.

A konkrétumokat tekintve: számos keletkezési kérdést világít meg új módon, korábban szilárdaknak tartott véleményekkel szemben másokat valószínűsítve. Nem csupán korábbi kutatóknak (Melczér Tibornak és a végig kiemelt megbecsüléssel említett Rába Györgynek) az álláspontjával szállva vitába, hanem magának az emlékezéseire hagyatkozó Babits Mihálynak a datálásaival is. (Az emlékezések lehetséges tévedései mellett érvelnek egyébként — közvetett módon — a keletkezési körülményekre vonatkozó szerzői följegyzések is, a maguk gyakori semmitmondásaival. Úgy látszik, a szellemi energiákat az alkotási műveletek erre az időre úgyszólván teljesen magukba tudják szívni, s igen kevés marad csak a külső körülmények rögzítésére.) Erősen valószínűsíteni tudja, hogy az utóbb Török Sophie képmásolatával díszített „Angyalos könyv” harmadik füzete munkanapló-szerű funkciót töltött be a fiatal lírikusnál, tehát nagyjából *elkészülési sorrendet* tud mutatni. (A verscsírák keletkezésére vonatkozóan nem.) Ebben a tekintetben a legfontosabb bizonyára az, hogy már korán kimutathatóvá válik egy — több „stáción” át vezető — átalakulás a versek vonulatában, mely a közvetlen személyes élményeket a korábbiaknál erőteljesebben juttatja érvényre. Ez egyúttal kiegészíthető név és szerep viszonyának előtérbe kerülésével: „A *Ki vagyok én?* és a *Kinek hisznek engem?*” kettősségének a megfogalmazásával, a lírikus és a prózaíró életművének egészében. (Ami ugyanakkor aligha jelentékteleníti el a személytelenséget képviselő Babits-versek fontosságát a korszak egészének magyar lírájában.) De egyes költemények időbeli elhelyezésének a megváltoztatása is fontos lehet; ilyen tekintetben talán a nem könnyen interpretálható „Nem bűnös, ki szíve szerint...” kezdősorú, „Edvárd király” tetteinek minősítését ártétkelni látszó vers elhelyezése a legérdekesebb, a korábban föltételezett 1916-ról — Ferenc József halálának évéről — 1912-re. (Ami nemcsak ennek a szövegnek az értelmezési föltételeit változtatja meg, hanem az egész babitsi felfogás megítélésének részleges módosítását is maga után vonhatja.) Kiemelhető azonban Kelevéz Ágnes megfigyelései például egy-egy számba korábban alig vett sorban is, Bergson hatására vonatkozóan. Másutt egyetlen felkiáltójelből tudja Babits Aranyhoz kötődésének rejtett elemeit kimutatni. S ha nincs is minden részlet-megállapításának hasonló súlya, keltezési

korrekcióit legtöbbször úgy tudja előadni, hogy a vizsgált életmű eleven szövedékének hálózatába vonja be olvasóit — egyszersmind a nyomozás érdekes munkafolyamatának részeseivé is téve őket.

Sokoldalú vizsgálódásai egyetlen lényegesebb kérdés fölvetésével maradnak — megítélésem szerint — adósak. Mi magyarázhatja, hogy Babits nem „hagyta örökül” feleségére, hogyan alakította ő ki annak idején az Angyalos könyv harmadik füzetét? Ha egyszer „nem kevés fáradságot és időt szánt arra, hogy feltérképezze a költemények életrajzi háttérét és születések sorrendjét”, másrészt „Török Sophie (...) valódi gyűjtőszennedéllyel ragadott meg minden alkalmat, hogy a Babits életére vonatkozó információkat (...) rögzítse, tárolja, rendszerezze”? Talán itt is személyiségföltárás, rejtőzködés és szerepjátszás bonyolult viszonyrendszerének hálózatába akadunk? „Véletlen elfelejtések” közrejátszásával találkozánk? Föltehetően erre vonatkozóan is volna véleménye Kelevéz Ágnesnek — ha nem is bizonyító, de valószínűsítő érvekre támaszkodó. Érdeklődéssel várhatunk ilyen irányú kiegészítést is, akár magának a genetikai szempontnak *egyes művek* alakulástörténetében történő további érvényesítésére vonatkozóan is. Annak öröme azonban, hogy kitűnő fölkészültség birtokában szépen megírt, több tekintetben újszerű és a továbbiakban *megkerülhetetlen* könyvet vehetünk *A keletkező szöveg esztétikájával* a kezünkbe, ez a várakozás nem gyöngíti. (A kötetet táblázatok, grafikonok segítik tudományosan minél használhatóbbá tenni, a kézirat-fényképfölvételek a leírtak élményszerűvé tevését is szolgálni tudják.) (*Argumentum*)

TAMÁS ATTILA

Feladat és szenvedély

BODNÁR GYÖRGY: JÖVŐ MÚLT IDŐBEN

„Negyven éves barátsággal” ajánlotta Bodnár György a *Jövő múlt időben* című könyvét, és ennek a múlt idejű jövőnek, mely a századforduló tájékán indult, ez a négy évtized is része. Kölcsönös szimpátiával kezdődött kettőnk személyes kapcsolata, amit két halál változtatott autentikus barátsággá. Valamivel azután, hogy kitűnő érettségim ellenére sem vettek fel az egyetemre, 1955 őszén létrejött az *Új Hang*, melynek minden egyes számát elképesztő lelkesedéssel vártuk. Bodnár Györgynek szerencséje volt, hogy fiatalon lapot szerkeszthetett, és még nagyobb szerencséje, hogy voltak ígéretes-tehetséges fiatal szerzői, mert lehet valaki elvileg a legjobb szerkesztő, ha nincsenek méltó társai. Az akkori tizenévesek kettős örömmel olvasták az *Új Hangban* a *Szarvaséneket*: mert jó vers volt a kíméletlen kamaszok könyörtelen kritikája szerint is, és mert igazolta *A tékozló ország* iránti lelkesedésünk jogosultságát.

Bodnár Györgynek azért is szerencséje volt, mert Juhász Ferenc jegyében kezdhetette pályáját: szerkesztője volt, és egyik első tanulmányát róla írta, még 1956-ban. Ezt az írását két évtizeddel később felvette a *Törvénykeresők* című gyűjteményébe,